

Ա. Խաչատրյան

ՀԱՉՅՈՒՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՅՈՒՐԱՀԱՏՈՒԿ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ
ՀԱՅՈՑ ԵՎ ՎՐԱՑ ԼԵՋՈՒՆԵՐՈՒՄ

Հայերենում շատ սովորական է ն>յ փոխանցումը, որ կատարվում է գլխավորապես -եան՝ -ան մասնիկների և մասամբ էլ նույնաձև վերջացող որոշ բառաձևերի մեջ: Այս մասնիկները մեծ մասամբ զրահորված են կրկնակի (զուգակից) ձևերում, նախ՝ սկզբնական -եան -ան և ապա՝ սրանից փոխանցված՝ -եայ || -այ ձևով: Այսպես, օր., («Առձեռն»-ից)՝ բազմա՝ բառից ունենք մի կողմից՝ բազմաչ-եան և մյուս կողմից՝ սրանից փոխանցված՝ բազմաչ-եայ, ինչպես նաև (առանց վերջին -ան մասնիկի՝ միայն -ի մասնիկով)՝ բազմաչ-ի (*<բազմաչ-ի + ան> աստմա-եան)՝ երևք ձևն էլ միևնույն շատ աչք ունեցող նշանակությամբ: Այս ձևով նաև՝ բազմոստ-եան և բազմոստ-եայ «բազմանյույ» գուռ-եան և գուռ-եայ «գուռավոր գույնը տեղը, ազվոր գույնով» ազամանդ-եան և ազամանդ-եայ «ազամանդե» այսօր-եան և այսօր-եայ «այսօրվան» աստեղ-եան և աստեղ-եայ «աստղե» արևմտ-եան և արևմտ-եայ «արևմուտքի կողմ եղածը» որից և՛ արևմտ-եայ + ք «արևմուտքի բնակիչը» բազմամ-եան և բազմամ-եայ «տարիքը շատ, շատ տարվան, հին» հանապազորդ-եան և հանապազորդ-եայ (|| հանապազորդ «շարունակ, ամեն օրվան») հողանիթ-եան և հողանիթ-եայ... և այլն (բոլորն էլ «Առձեռն»-ից):

Իսկ -ան>-այ փոխանցման օրինակը կարող է ծառայել (բերում եմ «Առձեռն»-ից)՝ բազբաղ-ան + ք և այստեղից՝ բազբաղ-այ + ք (|| բաղ-այ-ք «կցկցած պատճառ, պատճառանք, հանցանք»): Այսպես պետք է լինեն նաև՝ իշխան-ան + ք և իշխան-այ + ք, աստեղ-ան + ք և աստեղ-այ + ք, Վարդան-ան + ք և Վարդան-այ + ք (ինչպես նաև՝ Վարդան-եան + ք և Վարդան-եայ + ք)... և այլն:

-եան>-եայ կամ -ան>-այ փոխանցված մասնիկները զրահորված են նաև որոշ հավաքական ձևերում, ինչպես, օր.՝ արտ-որ + եայ կամ արա-որ + +այ (որոնցից և՛ արա-որ + եայ + ք և արտ-որ + +այ + ք > արտ-որ + ե + ք «արտեր») ձևերը, որոնց նախատիպերը, անշուշտ, *արտ-որ + եան կամ *արտ-որ + ան են: Այսպես նաև՝ վան-որ + եայ կամ վան-որ -այ ձևերի նախատիպերը՝ *վան-որ + եան կամ *վան-որ + ան են. կալ-որ + այ ձևի նախատիպը՝ *կալ-որ + ան. բերդ-որ + այ (բերց և՛ *բերդ-որ-այ + ք > բերդ-որ + ե + ք «բերդեր») ձևի նախատիպը՝ *բերդ-որ + ան. ինչպես նաև՝ կան-այ + ք ձևի նախատիպը՝ կան-ան + ք է (որի -ան մասնիկը պահպանված է գեո այսօր էլ նրա զուգակից՝ կան-սո + ի ձևի մեջ)... և այլն:

1 Ոչ միայն -եան || -ան -եայ || -այ փոխանցումը, այլև պատահում են -ան վերջացող -աան -աայ, ակառ -ակայ և այլ փոխանցումները: Այսպես, օր. («Առձեռն»-ից)՝ գեոգ-ա-աան + ք և այստեղից էլ՝ գեոգ-ա-աայ + ք «գեոգը» ինչպես նաև՝ գեոգ-ա-աան + ք (|| *գեոգ-ա-աան + եան - ք ձևից՝ նմանությամբ՝ ձիթ-ա-աան || ձիթ-ա-աան + եայ + ք «ձիթ»:

-եան > -եայ մասնիկին երբեմն գուգակից է -եայ մասնիկը, որոնք, բա-
երևույթին, ալլիտերացիոն ձևերն են (նույն ալլիտերացիայով, որի մասին
ստանձին հոգված ունեմ), Այսպես, օր. (Առձեռն-ից)՝ ունենք մի կողմից՝
գունագե-եայ և մյուս կողմից՝ գունագեղ-եան > *գունագեղ-եայ աղվոր
գույնով, գույնգույն, ինչպես նաև՝ անժամանակ-եայ և անմամանակ-
եան > անժամանակ-եայ աանժամանակ, ամենօրհն-եայ և ամենօրհն-եան
> *ամենօրհն-եայ գովելի, հոչակավոր, պատվական, աշտարակ-եայ և *աշ-
տարակ-եան > աշտարակ-եայ աշտարակներ ունեցող, երիգպնդ-եայ և *երիգ-
պնդ-եան > երիգպնդ-եայ պաթաթած, զսպած՝ երկայն բարակ կտավով...
և այլն:

-եան և եայ բազադրյալ (< -ե + ան || -ե + ալ < * -ի + ան || * -ի + ալ) մաս-
նիկը, բացի բազադրյալ արտահայտվելուց, կարող է նաև պարզ ձևով հան-
գես գալ առանց վերջին -ան || -այ մասնիկի, Այսպես, օր. (Առձեռն-ից)՝
ունենք մի կողմից՝ բազմաչ-եան || բազմաչ-եայ և մյուս կողմից՝ *բազմաչ-ի
(< *բազմաչ-ի + ան > բազմաչ-եան՝ միևնույն շատ աչք ունեցող՝ նշանա-
կությամբ), այսպես նաև՝ բազմաղիւ-եան || *բազմաղիւ-եայ և բազմաղիւ-ի
(|| բազմաղիւ-ի՝ շատ զուլի, զուլի շատ), Հայկազն-եան || Հայկազն-եայ
և Հայկազն-ի հայու ազգեն եղողը և ազգ Հայկայն, *ութամասն-եան || ու-
թամասն-եայ և ութամասն-ի ութը մաս ունեցող, ութը բաժանված, չո-
րեքդիմ-եան || *չորեքդիմ-եայ և չորեքդիմ-ի չորս դիմքով՝ կերպարանքով-
կերպար-եան || կերպաս-եայ և կերպաս-ի մետաքսե, չորեքաղ-եան || չորե-
քաղ-եայ և չորեքաղ-ի չորս աղիքով կամ թելով, քառասայր-եան || քառա-
սայր-եայ և քառասայր-ի (|| քառասայր՝ չորս սուր բերան ունեցող),
թերևս՝ կթ-եղ + էն հավկիթ, հավկթեղեն, կաթնեղեն, կարագ < *կթ-եղ +
+ եան: *կթ-եղ + եայ և կթ-եղ + ի հկթելու քաղելու բան, բերք տնկոց և
կենդանեաց... և այլն:

Նույն -եան (|| -եայ) բազադրյալ մասնիկը կարող է կրկին -ի մաս-
նիկով քարզվել և որոշ կարգի հնչյունափոխություն ու իմաստավորման
ենթարկվել, Այսպես, օր. (Առձեռն-ից)՝ խող-եան (< *խող-ի + ան խողեր)՝
և խող եմ + ի (< *խող-ի + ան + ի՝ խողու միս, 2. խողու կերպարանք),
այսպես նաև՝ իննսնամ-եան > (|| իննսնամ-եայ) և իննսնամ-եմ + ի իննսուն
տարեկան, ծննդ-եան և ծննդ-եմ + ի ծննդյան, *գառն-եան || գառն-եայ և
գառն-եմ + ի գառան մորթ, *թեղ-եան || թեղ-եայ և թեղ-եմ + ի (|| թեղ-ի),
բոր-եան (|| բոր-եայ > բոր-ի) և բոր-եմ + ի (|| բոր-եմ գերեզմանները փորող
զաղան) ... և այլն:

* * *

Հայերենում (օր.՝ գրարարում և բարբառներում) -ան մասնիկը, այս
կամ այն չափով, արտահայտել է հոգնակի զաղափար, այսպես, օր.՝ մի-ան
ձիեր, իշ-ան թէր, իծ-ան ալձեր, ուղտ-ան աղտեր, ինչպես նաև՝
տեղ-ան + ք տեղեր, գեղ-ան + ք գյուղեր, նու-ան + ք հարսներ, տակ-
-ան + ք աակի մնացորդները... և այլն:

Թեև ինքն ինքն -ան ձևը չի կորցրել իմաստը, համար է՝ անհաս-ակ-ան և այսու-
դից էլ առանցիկ, առանց, յազերմ-ակ-ան և յազերմ-ակ-այ հավերժ՝ մշտնջենավոր
անց, անփոփոխ, մաս-ակ-ան և մաս-ակ-այ օր մոտ կա՝ կեցած է, մոտիկը, բովիքը, ներ-
քա-լիքը, ընտանիք, աղբյուր թերևս՝ աններակ-ան և աններակ-այ զգած չեղող, զգած չկե-
ցող՝ ձևերն էլ... և այլն:

ուն հոգնակին ավելի հաճախ հանդես է եկել երբեմնի ի մասնիկի հետ՝ տարբեր հաջորդական միացումներով, ինչպես, օր.՝ -նան (<*-ի+ա+ || -ան+ի>), -ունի-նի... և այլն. ինչպես նաև ձևա-իմաստային այլակերպումներով՝ -ան->-այ և -նան -նայ:

Այդու հոգնակի մասնիկների նման՝ -ան մասնիկն էլ հոգնակերտական գաղափարից անցել է բառաստեղծական գաղափարի՝ ստեղծելով սովորաբար նոր բառաձևեր (մշտական կամ տեական հատկությամբ), ինչպես օր.՝ հաչ-ան միշտ հաչող շուն, կծ-ուն, վաղ-ան, կով-ան, կթ-ան, ինչպես նաև՝ հոս-ուն(+ ուտ՝ հոսող, անցնող), շիջ-ուն(+ ուտ՝ մարող, անցնող), հո-ուն(+ ուտ՝ կրակ դարձած) ... և այլն:

-ան մասնիկի հնչյունային մյուս փոփոխակն է -այ, որը (երբեմն ուրիշ հոգնակի մասնիկների հետ բաղադրյալ ձևով) արտահայտում է, այսպես լսած, հոգնա-բառաստեղծական գաղափար, այսպես օր. (իր մյուս -նայ մասնիկավոր ձևերի հետ դուգակից)՝ փղոսկր-այ (|| փղոսկր-նայ՝ փղի ոսկրեն, 2. փղոսկր՝ փղածնունդից), հակոտն-այ+ք (|| հակոտն-նայ+ք՝ ընդդիմոտունք՝ փղածնունդից), կր-այ* (|| կր-նայ*՝ կուր մակույկ, նավակ, այն է՝ տաշտ՝ բառից և նշանակում է տաշտավոր)՝ կճայ* (|| կճ-նայ*՝ կուճ (մարմարիոն՝ բառից), այսպես նաև՝ շափիւղ-այ* (|| շափիւղ-նայ*), միջերկր-այ* (|| միջերկր-նայ*), խարեր-այ* (|| խարեր-նայ*) ... և այլն, ինչպես այգ (-այ || -նայ)՝ ուրիշ մասնիկների հետ բաղադրյալ ձևով՝ պահպանված է մի շարք հավաքական-հոգնակի ձևերում, ինչպես, օր. արտ-որ-այ (|| արտ-որ+նայ՝ արտեր), դաշտ-որ+այ+ք՝ զաշտեր, իշխան-այ+ք (|| իշխան-ուն+ք՝ իշխաններ), բաղրաղ-այ+ք (|| բաղրաղ-ան+ք՝ Բաղրաղ կցած պատճառ, պատճառանք, հանցանք) ... և այլն:

Ինչպես -ան (|| -այ) մասնիկը, -նան (|| -նայ) մասնիկն էլ, որի մեջ առկա է այգ նույն -ան (|| -այ) մասնիկը, նույն իմաստային անցումն է կատարել անշուշտ. Այս մասնիկն ևս հնում (դրաբարում) հոգնակի գաղափար է արտահայտել, ինչպես, օր.՝ փող-նան՝ փողեր, դր-նան՝ զգրեր, գլխ-նան՝ գլուխներ, թղթ-նան՝ թղթեր, մորթ-նան՝ մորթեր, տես-նան՝ տեսիլներ ... և այլն:

Սրա ձևա-իմաստային -իւն համարժեքն էլ վրացերենում սկզբնական՝ առարկայի հոգնակի գաղափարից առարկայի հատկանիշի իմաստային անցում է կատարել, օր.՝ վրց. ուխուլ-ի տաանձ՝ բառից՝ մսխ-իւն-ի տաանձ-նան=նահ՝ տանձի-ք և ապա՝ տանձ-ուտ տաանձերով տեղա՝ նշանակությամբ. վրց. վաշլ-ի խնձոր՝ բառից՝ վաշլ-իւն-ի խնձոր-նան=նահ՝ խնձորի-ք և ապա՝ խնձոր-ուտ խնձորներով տեղա. վրց. եկուլ-ի փուռ՝ բառից՝ էկլ-իւն-ի փուռ-ուտ=նահ՝ փուռեր և ապա՝ փուռ-ուտ ... և այլն:

Իմաստային այս անցման հետ միասին, ինչպես վերևում տեսանք, եր-

¹ Հոգնակերտական գաղափարից բառաստեղծական գաղափար է անցել, այս կամ այն չափով, նաև վրց. -ն (-ն) հոգն. մասնիկը -յսպես, օր.՝ վրց. քալ-ի՝ գլուխ՝ բառից՝ թ-գ թի՝ նախ գլուխներ է նշանակել և ապա՝ ստեղծել է զգրմ-գլուխ՝ նշանակությամբ. վրց. արչեվա՝ ընդհանր բառից՝ արչեվ-ն-ի՝ ընդհանրություն, վրց. լոգվա՝ տղթեր՝ բառից՝ լոգվ-ն-ի՝ տղթեր, վրց. կուրթիվա՝ օրհնել բառից՝ կուրթիվ-ն-ի՝ օրհնել, վրց. բկա՝ Կոզիկ՝ բառից՝ բկա-ն-ի՝ Կոզիկ, Կոզիկ (որպես տեղանուն), և այլն:

² Այս և մյուս վերջնաբառադարձիչներով սերնակները բերում են Հ Անատոլիական լեզուների ընտանիքի նախնական ձևերին:

կու լեզվում էլ հիշյալ մասնիկը կատարել է նաև իր ձեական փոփոխու-
թյունը, հայերենում՝ -եան > -եայ (> է), իսկ վրացերենում՝ -իան > -ա (են
հնչյունի տնկումով)՝ -ա փոխանցումով: Այսպես, օր.՝ սևաչ-եան - վրց. շավ-
թվալ-իան-ի ձևերից, բայց իս, սառցված պետք է լինեն՝ հյ. սևաչ-եայ
(> սևաչ-է) և վրց. նախ՝ շավթվալ-իան-ի և ապա՝ շավթվալ-ա-յ (> շավթվալ-
ա)՝, երկճիւղ-եան - վրց. օրտոտ-իան-ի ձևերից՝ հյ. երկճիւղ-եայ (> երկ-
ճիւղ-է) և վրց. օրտոտ-իան-ի օրտոտ-ա-յ օրտոտ-ա, մորթ-եան - վրց. տղա՛վ-
իան-ի ձևերից՝ հյ. մորթ-եայ (> մորթ-է) և վրց. տղա՛վ-իան-ի տղա՛վ-ա-յ և
|| տղա՛վ-ա...

Հյ. -եան (> -եայ) մասնիկի մյուս փոխանցումն է՝ -է, ինչպես, օր.՝
(արծաթ-եան >) արծաթ-եայ > արծաթ-է. (մորթ-եան >) մորթ-եայ > մորթ-է.
այս ձևով նաև՝ ոսկ-է, բրդ-է՝ կտավ-է, կավ-է...

Այս (-եան) մասնիկի հոգնակերտական զաղափարից բառաստեղծական
զաղափարի անցման և -եան -եայ փոխապատման հետ միասին ավել է նաև
մի այլ փոխանցում, -եան > -են, ինչպես օր.՝ նկար-եան (< *նկար-եան). հր-
կու դռն-են (< *հրկու դռն-եան երկդռնանիս). երեք օր-են (< *երեք օր-եան ||
+ երեք օր-եայ «երեք օրվա»): մի ամս-են (< *մի ամս-եան || մի ամս-եայ
«մի ամսվա»): երկու տար-են (< *երկու տար-եան երկու տարեկան»), ինչ-
պես նաև (սևեռնու-ից)՝ ծակ-ոտկ-են || ծակ-ոտկ-եան 1. «ծակ-ծակ», 2. խնկի
և ակունքի տեսակներ... և այլն:

Նույնը նաև ի մասնիկի կրկին բաղադրմամբ՝ (*-ի+ան+ի ||) *-եան
+ի. -են +ի փոխանցումով (սևեռնու-ից)՝ իննսնամ-եան (|| իննսնամ-եայ)
և իննսնամ-են +ի (< *իննսնամ-եան +ի «իննսնուն տարեկան»): ծննդ-եան և
ծննդ-են +ի «ծննդյան», նոր-եան և նոր-են +ի. մատաղ-եան և մատաղ-են +
+ի «մատաղա», խոզ-եան և խոզ-են +ի. այծ-եան և այծ-են +ի. գայլ-եան և
գայլ-են +ի. ուղ-եան և ուղ-են +ի. խնձոր-եան և խնձոր-են +ի... և այլն:

Ինչպես -ուն և -եան մասնիկները, այնպես էլ -անի մասնիկը, որ
հնում (գրաբարում) հոգնակի զաղափար է արտահայտել, ինչպես, օր.՝
կրակ-ասր սկրակներս, գլխ-ասր զգլուխներս, առած-ունի առածներս, աթոռ-
անի աթոռներս և այլն, նույն իմաստային անցումն է կատարել, Սո.
երբ ասում ենք զգլխ-անիս, պյուսր, մեր գրական հայերենում, այնպես զգլուխ-
ներս (հոգն.) չենք հասկանում, այլ սովորաբար զգլուխներով կամ զգլուխ-
ներ ունեցող... մի բան (ասենք՝ տոասպելակում գե. օր.՝ յոթը զլլուանի

1. վրց. -սա սոսոսոսոսոս ալստեղ պարզացել է՝ դոսնալով -ա, որ սովորական է
վրացերենում՝ նման ժողովրդ. հայերենի երկբարբառների պարզմանը (օր. երկթ-եայ >
երկթ-է. փայ-եայ փայ-է. Վարդան-եան + թ.՝ Վարդան ան թ.՝ Վարդան-են թ.՝ Գրի-
գոր-եան թ.՝ Գրիգոր-ան + թ.՝ Գրիգոր-են + թ.՝ և այլն):

2. Այս -սրինակները բերում եմ Մ. Արեղյանի «Հայոց լեզվի տեսություն»-ից, 19200.
Իմ կարծիքով, -եղ առանձին ածանցին (ինչպես, օր.՝ դուռ-եղ, համ-եղ, մաղ-եղ,
սով-եղ, լուս-եղ, նյութ եղ...)՝ բարդած պետք է լինի նաև նույն(-եան -) -են մասնիկը՝
եղ + են ձևով, ինչպես օր.՝ «դ-եղ + են *հոգ-եղ. եան -եղ-եղ + են (*սով-եղ եան),
լուս-եղ + են (< *լուս-եղ + են), այսպես նաև հոգ- են, նյութ-եղ + են, մաղ-եղ + են, մոմ-
եղ + են, մարթ-եղ + են, ինչպես նաև (սևեռնու-ից)՝ կթ-եղ + են «հավկթ, հավթեղեն»,
պթեղեն, կարագ և կթ-եղ +ի «կթելու» բան, քերթ անկող և կենդանացող... և այլն:

3. Գրաբարում էլ կարող ենք համա կենա գեղերի գանել, երբ -անի մասնիկը սովո-
րական հոգնակերտական զաղափարի կազմին նաև բառաստեղծական դերով է հանդես գա-
լիս. այդպիսի օրինակներից է, իմ կարծիքով, «կի (- կե -ան թ.՝ *կի-անդ. *կե-անդ. կենդ-
բառարմար» -անի մասնիկով՝ կենդ-անի բառը:

դև արտահայտություն մեջ), ինչպես նաև՝ աթոռ-ունի՝ աթոռներով կամ աթոռներ ունեցող, կրակ-ունի՝ կրակներով կամ կրակներ ունեցող... և այլն¹։

Այս մասնիկի՝ -անի- -նի փոխանդամ ձևն էլ հոգնակի դադափարի հետ միասին արտահայտել է նաև բառաստեղծական դադափարը։ Հոգնակերտական դադափար է դրսևորում, օր.² սլատճառ-նի (²պատճառ-անի) պատճառներ, աթոռ-նի (²աթոռ-ունի) աթոռներ, բանջար-նի (²բանջար-անի) բանջարներ և այլ նման ձևերում։ Բայց սկզբնական-հոգնակերտական դադափարից բառաստեղծական դադափարի է անցել, օր.³ գազա-նի, հայտ-նի, նախ-նի... և այլ բառաձևերում, ինչպես նաև՝ հոգնակի դադափարից տեղի դադափարին անցած տեղանունների մեջ, օր.⁴ Կառ-Ուի, Արզ-Սի, Պտղ-Նի... և այլն։

Հայոց և վրաց լեզուների ընդհանուր մասնիկներից են, օր.⁵ -ուն, -ունի, -ից և այլն։ Սրանք մի ժամանակ միանալով տարրեր բառարմատներին և վրան շեշտ չառնելով՝ երկու լեզվում էլ ենթարկվել են ուրույն հնչյունափոխության։ Հայերենում սովորաբար այդ մասնիկների ձայնավոր հնչյունները թուլանալով՝ այլակերպվել են (մի երևույթ, որ վրացերենում նույն ձևով չի արտահայտվում)։ այսպես, օր.⁶ -ան, -ից, -ուն մասնիկները հնչյունափոխվելով տվել են նախ՝ մի ընդհանուր -ըն փոփոխակր և ապա՝ սա էլ մի կողմից տվել է -ն (երգ-ի կորուստով) և մյուս կողմից՝ -ր (գնդ-ի կորուստով)։

Հիշյալ մասնիկները սովորաբար հանդես են եկել հոգնակի (կամ հավաքական) ձևերում, հավանաբար այն ժամանակվանից, երբ մարդկային մտածողության մեջ գեոես հավաքական դադափարն էր իշխում։ Հետագայում, հավաքական դադափարի անցման պրոցեսում, այն է՝ հավաքական բառաձևերից եղակի ձևերի առաջացման պրոցեսում անանցավոր հավաքական բառաձևերի մասնիկները, որոնք նախապես անփոփոխ դրսևորված էին հենց նույն սկզբնական հավաքական բառաձևերում, եղակի ձևերի առաջացման հետ կապված, ինչպես կարծում եմ, ենթարկվել են առանձին հնչյունական փոփոխությունների (հաճախ անձանաչելի փոփոխությունների)։

Այն փոփոխությունները, որոնք կատարվում են հավաքական բառաձևերից եղակի ձևեր ստեղծվելու պրոցեսում, հիմնականում, ըստ իս. Բառաստեղծական փոփոխություններ են, այն է՝ հավաքական բառաձևերից եղակի նոր ձևեր ստեղծելու փոփոխությունները, որոնց ընթացքում հավաքական բառաձևերի վերջամասնիկներն ընդհանրապես անցնելով եղակի ձևերին և որոշ հնչյունափոխության ենթարկվելով (եղակի նոր ձևերում), ինչպես կտեսնենք, առավել կամ նվազ չափով, այլակերպվել են, կամ էլ, լեզվի զարգացման որոշ փուլերում, բոլորովին չքացել։

Գրաբարի հեռաթ-ան(+ք)՝ բառաձևը իր կազմությամբ, ըստ երևույթի, շատ հին է։ Սա, հավանաբար, գալիս է հոգնակի-բառաստեղծական նախորդ շրջանից, երբ մարդկային մտածողության մեջ իշխողը հավաքա-

¹ -անի մասնիկի կապակցությամբ՝ այս երևույթը հինգ կերպով գրանցվել է ընդ. Ա. Հա-անը (հայոց լեզվի պատմ. ներածություն, Երևան, 1937, էջ 99)։

կան գաղափարն էր. Այս տեսակետից էլ, երբ մենք վերցնում ենք դրաբարի տվյալ եհաթ-ուն (+ ք) րառաձևը, սա ունեցել է, անշուշտ, «յոթեր» սկզբնական-հավաքական նշանակությունը, որն արտահայտվել է, իմ կարծիքով, նախ -ան մասնիկով (եհաթ-անն ձևով) և ապա՝ նաև -ֆ հոգնակի մասնիկի հավելմամբ (եհաթ-ան+ֆ ձևով), որ ավելի ուշ պետք է բաղադրվեր (ինչպես, օր.՝ ձի- ձի-ան || ձի-ան+ֆ ձիեր... և այլն):

Ուրեմն, սկզբնական-հավաքական եհաթ-ուն րառաձևը՝ նույն «յոթեր» հավաքական նշանակությամբ՝ նետագա շրջանում, երբ մարդկային մտածողության մեջ այլևս հիստորի հավաքական մտածողությունը չէր, սկզբնական-հավաքական գաղափարից բառաստեղծական գաղափարի անցման պրոցեսում, ինչպես երևում է, օր., նույն եհաթ-ան հավաքական րառաձևից, որոշ հնչյունափոխությամբ, ստեղծվում է, այսպես ասած, նոր եղակի ձևը (այսպես՝ եհաթ-ա՛ն > եհաթ-ըն > եօթ-ն || եօթ-ը):

Ընդհանրապես հավաքական բառաձևերից եզակի ձևեր ստեղծվելու գործում, որ նույն բառաստեղծական պրոցեսի արդյունքն է անշուշտ, մեծ դեր են կատարել լեզվական որոշ ազդակներ:

Այդպիսի ազդակներից է, օր., շեշտը. նրա դերը բառաստեղծության սկզբնավորման գործում մեծ է. հատկապես շեշտի տեղաշարժի հետևանքով սկզբից էլ, հավանաբար, առաջ գալով որոշ կարգի հնչյունափոխություն (տարրեր բառաձևերի մեջ), ինչպես կտեսնենք, ստեղծվել են նորանոր բառաձևեր:

Հնչյունական նույն փոփոխություններին ենթարկվել են, անշուշտ, սկզբնական հավաքական բառաձևերը. Վերահիշյալ եհաթ-ան բառաձևն էլ, որպես սկզբնական-հավաքական բառաձև, շեշտը վերջին վանկի (-ան մասնիկի) վրա ունենալով՝ սկզբնական շրջանում, ինչպես կարծում եմ, ունեցել է *եաթ-ան || *եօթ-ա՛ն ձևը (|| եհաթ-ան+ֆ «յոթեր» նշանակությամբ). հետագայում շեշտի տեղաշարժով (հետանցմամբ՝ -ան մասնիկից նախորդ եհաթ կամ եօ՝ երկրորդադի վրա անցնելով)՝ տվյալ բառաձևը հնչյունափոխվում է. այսպես՝ *եհաթ-ա՛ն *եթ-ա՛ն դառնում է եհաթ-ըն || եօթ-ըն (> եհաթ-ն || եօթ-ն || յոթ-ը):

Այսպիսով, մի կողմից՝ ունենք՝ *եհաթ-ա՛ն || *եօթ-ա՛ն (վերջաշեշտ) սկզբնական-հավաքական բառաձևը, որը հետագայում կրկին -ֆ հոգնակի մասնիկով է թարգմտվել (եհաթ-ա՛ն+ֆ || եօթ-ա՛ն+ֆ ձևով՝ նույն հավաքական նշանակությամբ), ինչպես այդ սովորաբար լինում է հայերենում (հոգնակի ածանցների սովորական կուտակումները), և մյուս կողմից՝ դրանից (հնչյունափոխությամբ) ծագած եհաթ-ըն || եօթ-ըն > եօթ-ն (նախաշեշտ) երկրորդական-եզակի բառաձևը. Վերջինիցս արդեն, իմ կարծիքով, առաջ է եկել նաև մեր աշխարհարարի յոթ-ը ձևը (նույն -ան > ըն մասնիկի վերջին քնն հնչյունի անկումով, ինչպես այդ սովորաբար լինում է վրացերենում):

Պարզ ասած, մեր աշխարհարարի յոթ-ը, բառի վերջին -ը մասնիկը, ինչպես կտեսնենք ուրիշ մի շարք օրինակներից էլ, ստացվել է, անշուշտ, -ան > -ըն մասնիկի հնչյունափոխությունից և ծագումով, ինչպես երևում է, արմատական չէ. Հիշյալ -ը մասնիկի նախատիպը, այն է՝ -ան մասնիկը դեռ այսօր էլ պահպանված է որոշ բառաձևերում. (քարացած վիճակում)՝ «յոթ» բառի հետ կապված, ինչպես օր. «յոթ-ան-ասուն» բառաձևի մեջ... և այլն:

Այս երևույթը (այն է՝ -աճ>-ըն և հնչյունափոխությունը), որ հայերենի զարգացման որոշ փուլերում, անշուշտ, բառաստեղծական երևույթ լինելով՝ երբեմնի հավաքական (կամ հոգնակի) բառաձևերից եղակի նոր ձևեր է ստեղծել. դա գրաբարում, ինչպես երևում է, վաղուց արդեն կատարված-վերջացած է, քանի որ այդ -ան մասնիկը հանգես է դալիս -ըն և հնչյունափոխված ձևով՝ բառարմատի հետ միաձուլված (որպես արմատական հնչյուն)։

Աշխարհ. գոթ-ը (|| գրթ. եոթ-ն)՝ բառաձևի նման պետք է ծագած լինեն նաև՝ տաս-ը (աշխարհ.) կամ տաս-ն (գրթ.) բառաձևերը, որոնք, անշուշտ, տաս-ան (|| տաս-ան+ք) երբեմնի հավաքական բառաձևի հետագա հնչյունափոխված եղակի ձևերն են։ Այս դեպքում ևս շեշտը և հնչյունափոխությունը կատարել են մի ժամանակ բառաստեղծական դեր [ե՝ տաս-ան (|| տաս-ան+ք) երբեմնի հավաքական բառաձևից ստեղծվել են նաև եղակի ձևեր՝ գրթ. *տաս-ըն || տաս-ն և աշխարհ. տաս-ը (վերջինս «ն» հնչյունի անկումով)]։ Սրա նախատիպը պահպանված է դեռ այսօր էլ՝ տաս-ան-որդա բառաձևի մեջ։

Նույն բառաստեղծական երևույթն է կատարվել նաև՝ թոռ-ան (թոռ-ան+ք || թոռ-ի՛նք) բառաձևի մեջ, որից ծագել է մի ժամանակ թոռ-ըն || թոռ-ն եղակի ձևը. սրանից էլ աշխարհ. *թոռ-ը || թոռ (ոչ միայն վերջինս «ն» հնչյունի, այլև՝ «ը»-ի, այն է՝ ամբողջ -ըն<-ան մասնիկի անկումով)...

Հայերենում ավելի շատ պահպանված են ոչ թե -ան(+ք), այլ՝ -ին(+ք) և -ուն(+ք) մասնիկները։ Սրանց հնչյունափոխված այլակերպումները մինչև օրս էլ մնում են որոշ բառաձևերի մեջ, Այդպիսիք են, օր. դառ-ը<դառ-ըն (|| դառ-ն)<զառ-ի՛ն(+ք) ձևից. սառ-ը (սառ-ն)<սառ-ըն<սառ-ի՛ն(+ք) ձևից. եղ-ը՝ (|| եղ-ն) <եղ-ըն<եղ-ին(+ք) ձևից... և այլն։

Վերջին (եղ-ը) բառաձևը իր -ին մասնիկը հետագա այլակերպումով՝ -ըն || -ն ձևով դեռ այսօր էլ երևում է հոգնակիում (եղ-ն-եր -գրթ. եղ-ին+ք)։ Թեև եղակիում այսօր սովորաբար (զրական նոր հայերենում) անհետացած է արդեն այդ -ն մասնիկը (գործ է ածվում մաքուր եզրադարձաբար)։ Այսպես, ինչպես տեսնում ենք, ոչ միայն հնչյունափոխություն (ե միաժամանակ վերջին «ն» հնչյունի անկում) է կատարվել -ին>ըն>-ն || -ք փոխանցումով, այլև՝ ամբողջ -ըն<-ին մասնիկը հնչյունափոխության հետևանքով (լեզվական, որոշ աղղակների հիման վրա) բոլորովին մաշվել-ընկել է՝ մնալով միայն մաքուր բառարմատը, հոգնակիում, սակայն, ինչպես արդեն ասացի, երևում է (վերականգնվում է) այդ (-ին>-ըն || -ն) մասնիկը (օր.՝ եղ-ն-եր)։

Հնչյունափոխությունից սաացված՝ -ըն || -ն (|| -ը) մասնիկը եղակիում կորցրել են, իսկ հոգնակիում գեո այսօր էլ պահպանում են նաև ուրիշ մի շարք բառաձևեր, իրանցից են, օր.՝ հարս<հարս-ը || հարս-ն<հարս-ըն<հարս-ի՛ն(+ք) || *հարս-ան(+ք)՝ հոգնակի ձևից (= աշխարհ.՝ հարս-ն-եր). ձեռ<ձեռ-ը || ձեռ-ն ձեռ-ըն<ձեռ-ի՛ն(+ք)՝ հոգնակի ձևից (= աշխարհ.՝ ձեռ-ն-եր)։

1 Օր.՝ այս նույն ձևով (եղը), որպես կոչական, հանդիպում ենք հովհ. Թումանյանի երգերից մեկում, այսպես՝ «Բա-ի՛ր, եղը, Եսիդ մատաղ...» և այլն։

2 Ան մասնիկի համար հմմտ. հարս ան-ի-ք» ձևի հետ։

Այլև՝ ձեռ-ն, որ կազմված է ձեռ բառարմատից. այս դեպքում -ին կամ -ան մասնիկը, բառ երևույթին, շատ շուտ հնչյունափոխված՝ մաշվել-ընկել է։

-ն-եր)։ գառ- գառ-ը || գառ-ն < գառ-ը > գառ-ի-ա-թ) հոգն. ձևից (= աշխ.՝
 գառ-ն-եր)։ տե՛ն < տե՛ն-ը > տե՛ն-ն < տե՛ն-ը > տե՛ն-ի-ն(+թ)՝ ձևից (= աշխ.՝
 տե՛ն-եր)։ ին-ն-ը < ն մասնիկը չպահպանված)։ ող < ող-ը || ող-ն < ող-ը < ող-
 ու-ն(+թ) ձևից (= աշխ.՝ ող-ն-եր)։ մատ < մատ-ը || մատ-ն < մատ-ը < մատ-
 ու-ն(+թ) ձևից (= աշխ.՝ մատ-ն-եր)։ սուռ- < մաս-ը կ'մաս-ն < մաս-ու-ն < մաս-
 ու-ն(+թ) ձևից (= աշխ.՝ մաս-եր ալլևս-ու-ն > -ը > -ն մասնիկը չպահպան-
 ված)։ ամառ ամառ-ը ամառ-ն ամառ-ըն < ամառ-ու-ն(+թ) || ամառ-ու-ն(+թ) ձևից
 < -ան անասնական մասնիկը պահպանված է զրբ. ամառ-ան-թ) քա-
 ռաձեհի մեջ, որից է նույնիմաստ ամառ-ի-ն ձևը առանց -ան մասնիկի.
 աես՝ ԵԱձեհն)։ ամեռ- ձմեռ-ը < ձմեռ-ն < ձմեռ-ը < ձմեռ-ու-ն(+թ) || ձմեռ-
 ու-ն(+թ) ձևից (-ան սկզբնական մասնիկը պահպանված է զրբ. ամեռ-ան-թ)
 -ի-ն քառաձեհի մեջ, որից է նույնիմաստ ամեռ-ի-ն ձևը՝ առանց -ան մասնի-
 կի)։ բուռ- բուռ-ը բուռ-ն < բուռ-ը > *բուռ-ու-ն(+թ) || բուռ-ու-ն(+թ) ձևից
 (= աշխ.՝ բուռ-ն-եր)։ ծուկ < ծուկ-ը > ծուկ-ն < ծուկ-ը > ծուկ-ու-ն(+թ) ձևից
 (= աշխ.՝ ծուկ-ն-եր)։ կաթ կաթ-ը || կաթ-ն կաթ-ըն < կաթ-ի-ն(+թ) || կաթ-ա-ն(+թ) ձևից
 (= աշխ.՝ կաթ-ն-եր)։ կուռ կուռ-ը || կուռ-ն կուռ-ըն < կուռ-ա-ն(+թ) ձևից
 (= աշխ.՝ կուռ-ն-եր)։ մուր մուր-ը || մուր-ն մուր-ըն < մուր-ա-ն(+թ) ձևից...
 և այլն։¹

Այս ձևով վերջին -ն մասնիկը, ըստ իս, վաղուց արդեն կորցրած
 պե՛տք է լինեն նաև ուրիշ շատ բառեր, ինչպես. օր-՝ խուրձ *խուրձ-ը ||
 *խուրձ-ն *խուրձ-ըն *խուրձ-ու-ն(+թ) || խրձ-ու-ն(+թ) ձևից. ապրիկ՝ *ապ-
 րիկ-ը || *ապրիկ-ն *ապրիկ-ըն ապրիկ-ու-ն(+թ) ձևից. մանուկ՝ *մանուկ-ը ||
 *մանուկ-ն *մանուկ-ըն *մանուկ-ու-ն(+թ) ձևից... և այլն։

Թերևս նույն ձևով ուսացված լինեն նաև որոշ բայարմատները (եր-
 անի համապատասխան անուններից անցած), այսպես, օր-՝ տես (հմմտ.
 -տես) < տես-ը || տես-ն (օր-՝ այսօրվա տես-ն-ել) ձևի մեջ) տես-ա-ն (զրբ.
 տես-ան-ել)։ հաս (հմմտ. տ-հաս) < *հաս-ը || հաս-ն (օր-՝ հաս-ն-ել) հաս-ու-ն
 (օր-՝ հաս-ան-ել)։ մեռ (հմմտ. առ-մեռ) < *մեռ-ը || մեռ-ն (օր-՝ մեռ-ն-ել)
 մեռ-ան (օր-՝ մեռ-ան-ել)։ խած *խած-ը (օր-՝ խած-ել) || խած-ն (օր-՝ խած-
 ն-ել) || խած-ա-ն (օր-՝ խած-ան-ել)։ ձի || ձի-ան ձի-ան-ալ... Որոշ դեպքերում
 էլ -ան -ըն -ն-ը -ը մասնիկը մաշվել դուրս է ընկել բայաձևերից, այսպես, օր-՝
 հատ-ան-ել հատ-ն-ել հատ-ել, սկս-ան-ել *սկս-ն-ել սկս-ել, խած-ան-ել >
 խած-ն-ել խած-ել... և այլն։

Մանր. — -ան, -ին, -ու-ն մասնիկների հնչյունափոխությունից
 առաջացած (-ըն) -ն-ը -ը մասնիկը չպահպանված է չփոխել նույնաձև -ն-ը -ը
 ուղի հետ, օր նույն ձևով, ըստ իս, ծագում է (այն ||) ան՝ ցուցական
 դերանունից։ Այսպես՝ դիցուք թե սկզբում գործ է ածվել՝ (կին այն ||)
 կին-ան (հմմտ. հին վրաց. -դեգա-իզի՝ Էկին այն)։ շեշտը հյ. Էկին բա-
 ռի վրա՝ ա-յն կինը նշանակությամբ)։ որը, վերևում ցույց տված

¹ -ին մասնիկի համար հմմտ. տառ-ան-ի-ն ձևի հետ։

² Կարելի է ենթադրել նույնիսկ, որ հակառակ երևույթ է կատարված, այն է՝ անա-
 լոգիզմի միջոցով ստացված են հոգնակի ձևերը (խրձ-ու-ն, ապրիկ-ու-ն, մանուկ-ու-ն...) եզակի
 (խուրձ, ապրիկ, մանուկ...) ձևերից՝ -ու-ն մասնիկով-որ այլ հոգնակի ձևերի նմանությունը։

Ան գերանունը (օր. տե-իկ-ա կամ տե-նեկ ձևերի մեջ), ինչպես նաև՝ առ և աղ
 (օր.՝ առ-իկ-ա և աղ-իկ-ա ձևերի մեջ), ստացված է այն (ինչպես նաև՝ այս և այդ) գերա-
 նունից՝ երկրորդում այլ > ա մոզ. պարզացումով, որ սովորական է մեծ մասամբ արեմա-
 նոց մոտ (հակառակ արեևաբայաց ալ է պարզացման)։

հնչյունափոխություն համաձայն՝ ալիւ է նախ՝ կիւն-մն ձևը. սա էլ մի կողմից՝ կիւն-ն (երբ հնչյունն անկումով) և մյուս կողմից՝ կիւն-ը (եթե անկումով). այս նույն ձևով նաև՝ (գիրք այն) գիրք-ան գիրք-մն

գիրք-ն || գիրք-ը. (դպիր այն ||) դպիր-ան դպիր-մն / դպիր-ն || դպիր-ը (մարդ այն ||) մարդ-ան մարդ-մն մարդ-ը... և այլն:

Երրորդ գեմքի հոգի նման. անշուշտ, ծայել ևն նաև՝ I և II գեմքի հոգերը համապատասխան ցուցական դերանուններից. ինչպես, օր. I գեմքում՝ (կին այն ||) կին-ան կին-ը | երբ հնչյունն անկումով || կին-ը (սու-ի անկումով), որով այս կիւն-ը ձևը նմանվում է III գեմքի (կին-ան կին-մն կին-ն ||) եիւն-ը (սու-ի անկումով սաացված) ձևին: Այսպես նաև (գիրք այն ||) գիրք-ան գիրք-ը գիրք-ն (դպիր այն ||) դպիր-ան դպիր-ը գպիր-ն (մարդ այն ||) մարդ-ան մարդ-ը > մարդ-ս... II գեմքում՝ (կին այդ ||) կին-ադ կին-ը կին-դ

(երբ հնչյունն անկումով) || կին-ը (սու-ի անկումով), որով այս կիւն-ը ձևը նմանվում է III գեմքի (կին-ան կին-մն կին-ն ||) կին-ը (սու-ի անկումով սաացված) ձևին: Այսպես նաև՝ (գիրք այդ) գիրք-ադ

գիրք-ը > գիրք-դ. (դպիր այդ ||) դպիր-ադ դպիր-ը դպիր-դ (մարդ այդ ||) մարդ-ադ մարդ-ը մարդ-դ...

Վրացերենում էլ. ինչպես կտեսնենք, նույն -ան, -ուն մասնիկները մի մասանակ հանդես են եկել տարբեր բառաձևերում և սովորաբար ենթարկվել են ուրույն հնչյունափոխության:

Հյ. տիկ բառի երբեմնի համարժեքն է վրց. տիկ-ան-ի (|| քիկ-ան-ի (այծիկ, ուլ) կամ բա-տիկ-ի (|| բա-տիկ-ի (մի տարեկան էղ այծ, այլ նաև՝ մատաղաղ ուլ) ըստ Ս. Սրբելիցու վրաց. բառարանի). բառարմատը երկու լեզվում էլ տիկ է, որ մի ընդհանուր ծագում ունի Վրց. բա-տիկ-ի բառաձևի բա- նախամասնիկն արտահայտում է երբեմնի քերակ. սեռի կամ գասի կատեգորիան վրացերենում (ըստ ակադ. Ի. Ջավախիշվիլու «Բարբվելական ե կովկասյան լեզուների ամենասկզբնական աղգակցությունը» ուսումնասիրության. վրաց լեզվով), որ մեղ այստեղ չի հետաքրքրում: Տիկ-ան-ի բառաձևը. սակայն, -ան վերջամասնիկն ունի, որը՝ հոգնակի կաղմելիս (-եք հոգն. մասնիկն ալիւանալիս) վրացերենում սզվում է (-ան -ն փոխանցումով), այսպես, օր.՝ վրց. *տիկ-ան-եր-ի (|| *թիկ-ան-եր-ի. *ցիկ-ան-եր-ի) տիկ-ն-եր-ի (|| թիկ-ն-եր-ի. ցիկ-ն-եր-ի «այծիկներ, ուլեր»): Այսպես նաև՝ վրց. դեդ-ան-ի (մայր, բնադիր) բառի հոգնակին է դեդ-ն-եր-ի (մայրեր, բնադրեր). վրց. դաբ-ան-ի (գյուղ) բառի հոգնակին է դաբ-ն-եր-ի (գյուղեր)... և այլն:

Վերջին երկու՝ դեդ-ան-ի և դաբ-ան-ի բառաձևերը վրացերենում սովորաբար կորցնում են վերջին «ն» հնչյունը, այսպես՝ դաբ-ան-ի դաբ-ա-յ (բայց հոգնակիում՝ դաբ-ան-ն-ի || դաբ-ն-եր-ի «գյուղեր» -ան-ն-ն մասնիկը պահպանված, ինչպես, օր. հայերենում՝ յոթ-ը յոթ-ն յոթ-ան յոթ-անք || յոթ-ներ. ձև || ձև-ն-ն || ձև-ն-ի || ձև-ն-իք || ձև-ն-եր...): Այս ձևով նաև՝

1. նույն կարծիքն է եղել նաև Հոգեր Գեներալ իր «Հին հայերենի ցուցական դերանունները» ուսումնասիրության մեջ (Հայերեն թուրք., Վիեննա, 1912, էջ 36: «որտեղ կարգում ենք՝ բայց հոգնակի բառ-աղբյուրն ուրիշ տեղ չենք գտնու փոխել՝ բայց եթե այն, այդ, այն դերանվանց մեջ, որոնք վերացական եղած և վերածված են ձևերում»

-բա. բա. բա.:

Ինչպես երևում է վերևի մի շարք օրինակներից, -ան, -ին, -ու և մասնիկները, որոնք հայերենում հանդես են եկել հիմնականում հոգնակի որոշ բառաձևերում, ըստ երևույթին, երբեմնի հավաքական մտածողության կամ հավաքական գաղափար դրսևորող մասնիկներ են եղել: Այդ մասնիկները՝ գուր, դալով, այսպես ասած, հավաքական լեզվամտածելակերպից՝ լեզվական որոշ աղղակների ներգործությամբ՝ հնչյունափոխվելով (այսպես՝ -ան || -ին || -ու > -րն || -ն) և վերջին .ն, հնչյունը կորցնելով (-րն > -ր)՝ սկզբնական-հոգնակերական գաղափարից անցել են երկրորդական-բառաստեղծական գաղափարի, որի ընթացքում հոգնակի բառաձևերից ստեղծվել են եզակի ձևեր: Այս անցումը, ինչպես երևում է, հայերենում կատարվել է հայերենի նախագրավոր շրջանում, քանի որ լեզվական այդ նույն երեւույթից միայն մնացորդներն ու վերապրուկներն ենք գտնում հայերենի (որ. գրարարի) տարրեր բառաձևերում:

Վրացերենում էլ, ինչպես տեսանք, պահպանված են նույն .ան, -ու և մասնիկները, որոնք տյնտեղ ևս ենթարկվել են հնչյունափոխության: Մեծ մասամբ վերջից «ն» հնչյունը կորցնելով՝ փոխանցել են -ա կամ -ու մասնիկ-ձևերի: Հայերենը սրանց դիմաց որոշ դեպքերում, ինչպես տեսանք, -ր մասնիկն է ստացել:

Սա հատուկ է միայն հայերենին: Հիշյալ -ուն, -ին, -ու և մասնիկների հնչյունափոխությունից երեք դեպքում էլ նախ ստացվել է ընդհանուր -րն մասնիկը, որից և՛ մի կողմից .ն (որ. հնչյունի անկումով) և մյուս կողմից՝ -ր (ւն-ի անկումով):

Այս .ն -ր մասնիկները (-րն, -ան || -ին || -ուն) ծագումով, անշուշտ, տարբերվում են նույնահնչյուն .ն || -ր հոգից՝ վերջինն ծագած լինելով (այն ||) ան ցուցական զերանվան նույն կարգի հնչյունափոխությունից:

Այս բոլորը -ան (|| -ին || -ուն) մասնիկի դրսևորման մի առումն է միայն (ներառաժման մի շերտը), որ հոգնակի ձևերից եզակի ձևեր ուստեղծվելու պրոցեսում՝ աստիճանաբար մաշվելով՝ նա այսօր (արդի հայերենում) դրեթե իսպառ ջնջվել է, միայն որոշ դեպքերում, մանավանդ նոր հոգնակի ձևեր կազմելիս, երբեմն թույլ կերպով հիշեցնում է իրեն):

Հակառակ սրան, -ուն մասնիկի դրսևորման մյուս շերտում, այս կամ այն չափով, պահպանվել է գեո այսօր էլ (որոշ բարբառներում) նրա արաահայաած սկզբնական հոգնակերական գաղափարը, որով՝ իմաստային սովորական անցումների շնորհիվ՝ դրսևորվել է նաև այլ անունների (-ա-ոսականների) հատկանիշի գաղափարը: Այսպիսով -ան (| -ան + | -ե + ան) մասնիկը, մյուս հոգնակի մասնիկների նման, հանդես է գալիս երկակի առումով՝ սկզբնական-հոգնակերական առումով և երկրորդական-բառաստեղծական առումով: Այս պրոցեսում -ան մասնիկը անուններից անցել է նաև բայերին (վերջիններիս ձևավորման ժամանակ): Իմաստային անցումների հետ միասին՝ -ան մասնիկը կրել է նաև իր ձևական փոփոխությունը՝ -ուն (|| -եան) -այ (|| -եայ) -ե փոխանցումով, որով վերջինս (-ե մասնիկը) արտաքնապես դժվար է իր նախատիպի (-ան -եուն մասնիկի) հետ կապել:

Այսպիսիք են ահա -ան (|| -եան) մասնիկի ձևա-իմաստային անցման երանգները և նրա դրսևորման յուրահատուկ վերապրուկները հայերենում, որ նմանապես շատ կարևոր են լեզուն իր շարժման մեջ դրանիս համար:

А. Мурналян

Некоторые черты фонетических выявлений в армянском и грузинском языках

Резюме

В данной статье обсуждаются частицы: *-mb*, *-rb*, *-nb*, которые в армянском языке когда-то являлись в некоторых формах множественного числа и выражали понятие собирательности или множественности.

Переходя от понятий собирательности или множественности к вторичному — к понятию словообразования, эти частицы в армянском языке потерпели своеобразное фонетическое изменение, в результате которого от слов множественного числа образовались формы единственного числа. Таким образом от трех разных частиц: *-mb*, *-rb*, *-nb* в некоторых словах армянского дописьменного языка появилась одна фонетическая разновидность: *-rb* (|| *-b*), которая, как пережиток, сохранен в древнеармянском языке (грабаре). Затем от этой разновидности: *-rb* в ново-армянском языке (ашхарабаре), в результате исчезновения с конца фонемы *b*, в некоторых словах образовалась также последующая фонетическая разновидность: *-r*, т. е. особенность (ново-) армянского языка.

В грузинском языке также существуют частицы: *-ab*, *-zb*, от которых в результате исчезновения с конца фонемы *b* (подобно армянскому) в некоторых словах сохранены фонетические разновидности: *-a*, *-z*, т. е. составляющие особенности грузинского языка.

Эти армянские частицы: *-b* || *-r* (|| *-rb* || *-mb* || *-nb*) по форме совпадают, но по происхождению отличаются от так называемого определительного члена (*հրաշխ անդ*): *-b* || *-r*, который получен таким же путем (фонетического изменения) от арм. указательного местоимения третьего лица: (*այն*) *mb* (|| *-rb* > *-b* || *-r*).

Частица: *-mb* (|| *-b* + *mb* || *-mb* + *r*) в разных словах выражает понятие множественного числа (собирательного понятия), которое до сих пор сохранено в некоторых диалектах армянского языка. Затем она развивает вторичное значение, т. е. понятие словообразования, в процессе которого переживает и следующее фонетическое изменение: *-mb* || *-b* + *mb* > *-mb* (|| *-b* + *mb*) > *-b*, которое составляет особенность армянского языка. А в грузинском языке исчезает с конца фонема *b* следующим образом: *-ab* (|| *-zb*) > *-a* || *-z*.